

Akif Musayev
Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin
Vergi siyasəti və strateji araşdırmalar Baş İdarəsinin rəisi

Verginin xərcdən hesablanması prinsipləri

Bütün dünyada qəbul olunduğu kimi, adətən vergi - əldə olunmuş mənfəətdən və ya gəlirdən tutulur. Bu zaman vergi gəlirdən gəlirin əldə edilməsinə çəkilmiş xərclər çıxıldıqdan sonra qalmış məbləğdən hesablanır. Lakin təcrübə göstərir ki, bir çox hallarda vergi ödəyiciləri gəlirlərini azaltmaqla və ya xərclərini süni olaraq şişirtməklə vergidən yayınmağa çalışırlar. Bunun da qarşısının alınması yollarından biri kimi dünya təcrübəsində verginin xərcdən hesablanması məsələsi meydana çıxmışdır.

Verginin xərcdən hesablanması məsələsinə vergitutmanın nəzəriyyəsi və praktikasına baxımından aşağıdakı aspektlərdən yanaşmaq olar. Bunlardan biri «verginin xərcdən hesablanması» anlamına mənfəətdən (gəlirdən) hesablanmalı olan verginin vergi ödəyicisinin çəkdiyi xərclər əsasında hesablanması üsulu kimi baxılmasıdır. Bəzən müxtəlif səbəblərdən (o cümlədən uçotun aparılmaması) vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan mənfəətini (gəlirini) birbaşa müəyyən etmək mümkün olmur. Belə hallar yarandıqda, vergi orqanı ödənilməli olan mənfəət (gəlir) vergisinin məbləğini əsasən vergi ödəyicisinin xərcləri əsasında dolayısı yolla müəyyən edir.

Verginin dolayısı yolla hesablanması metodundan beynəlxalq təcrübədə çox geniş şəkildə istifadə olunur. Məsələn, Almaniyada verginin hesablanması ilə bağlı vergi orqanının sorğusu üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən təsdiqedic məlumatlar təqdim olunmadıqda, vergi dolayısı yolla hesablanır və vergi ödəyicisinə bildiriş göndərilir. Fransada vergi ödəyicisi bəyannaməni vaxtında təqdim etmədiyi və bəyannamənin təqdim olunması barədə vergi orqanının tələbinə 30 gün müddətində cavab vermədiyi halda, onun gəlirlərinin qiymətləndirilməsi proseduru həyata keçirilir. Bu prosedurun tətbiqi zamanı müxtəlif məlumat mənbələrindən, o cümlədən vergi ödəyicisinin həyat tərzi haqqında məlumatlardan istifadə edilərək onun gəliri qiymətləndirilir və müvafiq vergi məbləği hesablanır. Vergi ödəyicisi isə ona hesablanmış vergi məbləğinə dair etirazını yalnız məhkəmə qaydasında bildirə bilər.

ABŞ-da verginin dolayısı yolla hesablanması daha çox iqtisadiyyatın pul dövriyyələri böyük və nəzarətin həyata keçirilməsi çətin olan sahələrində tətbiq olunur. Belə sahələrdə fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri tərəfindən verginin birbaşa hesablanması mümkün olmadığı hallarda, onlar verginin dolayısı yolla hesablanması üçün vergi orqanına müraciət edirlər. Azərbaycanda vergilərin dolayısı yolla, daha doğrusu, əlaqəli məlumatlar əsasında hesablanması Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda həyata keçirilir. Vergi Məcəlləsinə əsasən, vergi ödəyicisi verginin hesablanması üçün zəruri olan məlumatları təqdim etmədikdə, mühasibat uçotunu aparmadıqda və hesabat sənədləri məhv olunduqda (itirildikdə), həmçinin vergitutma obyektinin müəyyənləşdirilməsi hər hansı başqa səbəblərdən mümkün olmadıqda, vergi orqanlarının ödənilməli olan verginin məbləğini əlaqəli məlumatlardan istifadə etməklə hesablamaq hüququ vardır. Belə əlaqəli məlumatlara vergi ödəyicisinin xərcləri, o cümlədən fərdi istehlak üçün malların, işlərin və xidmətlərin alınmasına çəkilən xərclər barədə rəsmi məlumatlar da aid edilmişdir.

Verginin xərcdən hesablanmasının digər aspekti vergi ödəyicisinin çəkdiyi xərclərin məbləğinə vergitutma bazası kimi baxılmasından və müəyyən olunmuş dərəcə ilə birbaşa olaraq verginin hesablanmasından ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq təcrübədə verginin xərcdən hesablanmasına dair fikirlər və bunun praktikasına daha çox fiziki şəxslərin gəlir vergisinə alternativ sayılan fiziki şəxsin xərcindən verginin hesablanması metodunun tətbiqi ilə bağlıdır. Bu metodun tərəfdarları öz fikirlərini onunla əsaslandırırırlar ki, vergi daha çox iqtisadiyyatdan yararlananlardan tutulmalıdır, nəinki ona fayda gətirənlərdən. Verginin xərcdən hesablanması metodunun müəssisələrə tətbiq olunması fikri də müzakirə üçün maraq doğurur. Xərc göstəricisinin müəssisənin rentabelliyyəinə göstərdiyi mənfi təsiri nəzərə alsaq, xərcdən verginin tutulmasını istehsalə çəkilən xərclərin azaldılmasını stimullaşdıran bir rıçaq kimi qəbul etmək olar. Eyni zamanda, istehsal resurslarının məhdud olduğu bir şəraitdə bu vergi tətbiq olunmaqla, müəssisələr resurslardan səmərəli şəkildə istifadə etməkdə və sərəncamlarında qalan sərbəst kapitalın

istehsalın genişləndirilməsinə yönəldilməsində maraqlı olacaqlar. Bu, həm də qiymətlərin aşağı düşməsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Göstərilən üstünlüklərlə yanaşı, verginin xərcdən hesablanmasının çatışmayan cəhətləri də vardır. Misal üçün, bu verginin tətbiqi nəticəsində rentabellik səviyyəsi aşağı olan müəssisələr kütləvi şəkildə iflasa uğramaq təhlükəsi qarşısında qala bilərlər. Qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın mövcud olduğu şəraitdə hər bir fiziki şəxsin xərcləri barədə məlumatı toplamaq kifayət qədər çətin və mürəkkəb bir işdir. Bundan əlavə, eyni vergitutma bazasından verginin bir dəfədən çox tutulması halları da yarana bilər və s. Lakin qeyd olunmalıdır ki, göstərilən çatışmazlıqlar verginin xərcdən hesablanması metodunu tamamilə inkar etməyə əsas vermir və bu verginin müəyyən iqtisadi durumda və fəaliyyətin ayrı-ayrı sahələrində tətbiqi məsələləri ilə bağlı araşdırmaların, təhlillərin aparılması öz aktuallığını itirmir.